

ΤΟ ΥΔΩΡ ΚΑΙ ΤΟ ΠΥΡ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑ

Αφροδίτη Τσιάρα

Πτυχιούχος Τμήματος Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών
afroditi.tsiara@gmail.com

Γρηγόρης Δρακόπουλος

Συγγραφέας
nyctipolos@hotmail.gr

Περίληψη: Το Πυρ και το Ύδωρ θεωρούνται ως αντίθετα στοιχεία, ενώ η σημασία τους δεν περιορίζεται μόνο στον φυσικό χώρο που περιβάλλει τον άνθρωπο, αλλά έχουν χρησιμοποιηθεί στην Μυθολογία ώστε να συμβολίσουν φυσικές δυνάμεις που ο άνθρωπος αδυνατούσε να εξηγήσει. Επιπλέον τα δυο στοιχεία έχουν χρησιμοποιηθεί και στην Προσωκρατική φιλοσοφία, το μεν Πύρ από τον Ηράκλειτο και το δε Ύδωρ από τον Θαλή τον Μιλήσιο, προκειμένου να ερμηνεύσουν την προέλευση του κόσμου από ένα αρχικό στοιχείο, υποδηλώνοντας την ενότητα που διέπει τον κόσμο.

Λέξεις κλειδιά: Πυρ, Ύδωρ, Θαλής, Ηράκλειτος

FIRE (PYR) HYDOR (WATER) AND IN ANCIENT GREEK MYTHOLOGY AND COSMOLOGY

Abstract: Fire and Water are considered as opposing elements, and their significance is not limited to the physical space that surrounds humans but also have been used in Mythology to symbolize natural forces that man was unable to explain. Moreover, the two elements have also been used in the Presocratic philosophy, Fire by Heraclitus and Water by Thales the Milesian, in order to interpret the origin of the world from an original element, implying the unity that governs the world.

Keywords: Fire, Water, Thales, Heraclitus

Τα τέσσερα στοιχεία απετέλεσαν εξ αρχής έναν από τους βασικούς πυρήνες στην ανάπτυξη της φιλοσοφίας. Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι έδωσαν μέγιστη σημασία στην ουσία και ποιότητα των στοιχείων αυτών, καθώς αποτελούν για εκείνους τους δομικούς λίθους, πάνω στους οποίους οικοδομήθηκε ο Κόσμος (Σύμπαν).

Κύριοι εκφραστές της θεώρησης αυτής είναι οι τέσσερις Ίωνες, ο Θαλής, ο Αναξίμανδρος, και ο Αναξίμενης, από την Μίλητο και ο Ηράκλειτος ο Εφέσιος. Ο τελευταίος θα αποδώσει

κυρίαρχο ρόλο στο Πυρ , ενώ οι τρεις πρώτοι θα μιλήσουν κυρίως για το Ύδωρ, το Άπειρο και τον Αέρα αντίστοιχα.

Στο έργο του Διογένη Λαέρτιου *"Βίοι και Γνώμαι των εν Φιλοσοφία Ευδοκιμησάντων"* θα διαβάσουμε για τον Θαλή πως (Βιβλίο Α', εδάφιο 27): *"ἀρχὴν δὲ τῶν πάντων ὕδωρ ὑπεστήσατο. Απόδοση: "ως πρώτην ουσίαν όλων των όντων θεωρούσε το νερό."* Σχετικά με τον Αναξίμανδρο (Βιβλίο Β', εδάφιο 1): *"οὗτος ἔφασκεν ἀρχὴν καὶ στοιχείον τὸ ἄπειρον, οὐ διορίζων ἀέρα ἢ ὕδωρ ἢ ἄλλο τι."* Απόδοση: *"οὗτος, ως ἀρχὴν καὶ στοιχείον των όντων, θεωρούσε το ἄπειρον χωρίς όμως να προσδιορίζει εάν αυτό είναι ο αήρ, το ὕδωρ, ή ἄλλο τι."* Για τον Αναξίμενη (Βιβλίο Β', εδάφιο 3): *"οὗτος ἀρχὴν ἀέρα εἶπε καὶ τὸ ἄπειρον."* Απόδοση: *"αὐτός θεωρούσε ως πρώτην ἀρχὴν το ἄπειρον και τον ἀέρα."*

Οι ποιότητες αυτές είναι οι εξής (βλ. Αριστοτέλης, *Περί Γενέσεως και Φθοράς*, 330a -b):

Πύρ: Ξηρό, Θερμό
Ύδωρ: Υγρό, Ψυχρό
Αήρ: Υγρό, Θερμό
Γη: Ξηρό, Ψυχρό

Οι ποιότητες που εκφράζει το κάθε στοιχείο είναι εκφράσεις του υλικού κόσμου αλλά και της ίδιας της υπόστασης του ανθρώπου, ο οποίος με τον νοητικό του φορέα κατάφερε να συλλάβει και να εξωτερικεύσει τις ιδέες του πάνω στο θέμα αυτό. Το ανθρώπινο πνεύμα απέδωσε στα στοιχεία αυτά ενίοτε ιδιότητες που υποδηλώνουν **την** είτε την προέλευση του κόσμου, είτε τον συμβολισμό φυσικών φαινομένων. Στην συνέχεια θα εξετάσουμε τα στοιχεία του Πυρός και του Ύδατος στην Μυθολογία, αλλά και στην Κοσμολογία των προσωκρατικών φιλοσόφων Ηρακλείτου και Θαλή.

Το Πυρ στην Μυθολογία

Αν ανατρέξουμε σε κάποιο λεξικό και αναζητήσουμε την έννοια της λέξης «μύθος» θα διαπιστώσουμε πως αυτή σημαίνει λόγος, ομιλία, αφήγηση. Επομένως, η μυθολογία κάθε λαού δεν είναι παρά η προφορική του παράδοση και ιστορία. Εκείνη που μεταδόθηκε δια στόματος από γενιά σε γενιά. Εκείνη που τραγουδήθηκε από τους περιπλανώμενους τροβαδούρους μιας άλλης μακρινής εποχής συνοδεία της λύρας ή της φόρμιγγάς τους.

Δύο κύρια συστατικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται στους μύθους για να εκφράσουν τις παραδόσεις και ιστορίες αυτές είναι η αλληγορία και το σύμβολο. Με τον όρο αλληγορία εννοείται η παράσταση κάποιου πράγματος υπό άλλη εικόνα ή όνομα. Με τον όρο σύμβολο εννοείται ένα σημείο μέσω του οποίου κάποιος συμπεραίνει και εικάζει κάτι.

Οι μυθολογικές αναφορές καταδεικνύουν διάφορες θεότητες, οι οποίες συσχετίστηκαν και με το Πυρ. Ας εξετάσουμε εν συντομία τις βασικές από αυτές.

Πρώτος τη τάξει είναι ο *τερψικεραύνιος* Ζευς, γεννημένος από τον Κρόνο και την Ρέα, πατέρας θεών και ανθρώπων. Στον ορφικό ύμνο *Εις Δία* θα χαρακτηριστεί ως η αρχή και το τέλος των πάντων, αλλά και ως χειριστής της αστραπής, της βροντής και του κεραυνού.

Μια σημαντική αναφορά, σε σχέση τις γονιμοποιές ιδιότητες του Πυρός μέσω της Αστραπής, θα συναντήσουμε και στο τέταρτο βιβλίο των Συμποσιακών του Πλουτάρχου. Εκεί αναφέρει (664 C-D) ότι: *"τὰ δ' ἀστραπαῖα τῶν ὑδάτων εὐαλδῆ καλοῦσιν οἱ γεωργοὶ καὶ νομίζουσιν."* Απόδοση: *"ὅσο για τη βροχή που πέφτει όταν πέφτουν αστραπές, οι γεωργοί θεωρούν και αποκαλούν τα νερά της γονιμοποιά."*

Και ακολούθως (664 D-E): *"ταῖς βρονταῖς πολλάκις ὕδωρ συνεκπίπτει γόνιμον. αἰτία δ' ἡ τῆς θερμότητος ἀνάμιξις· τὸ μὲν γὰρ ὄζον καὶ καθαρὸν τοῦ πυρός ἄπεισιν ἀστραπὴ γενόμενον, τὸ δ' ἐμβριθὲς καὶ πνευματῶδες ἐνειλούμενον τῷ νέφει καὶ συµμεταβάλλον ἐξαιρεῖ τὴν ψυχρότητα καὶ συνεκπνεῖ τὸ ὑγρὸν, ὥστε μάλιστα [τὸ] προσηγνὲς ἐνδύεσθαι τοῖς βλαστάνουσι καὶ ταχὺ παχύνειν."* Απόδοση: *"συχνά πέφτει μαζί με τις βροντές βροχή γονιμοποιός. Αιτία είναι η ανάμιξη με τη θερμότητα, διότι η ένταση της καθαρής φωτιάς φεύγει και γίνεται αστραπή, ενώ το βαρὺ και σαν ατμὸς στοιχείο, καθώς τυλίγεται μέσα στο νέφος και μεταβάλλεται μαζί του, του αφαιρεί την ψυχρότητα και βοηθάει στην πέψη της υγρασίας, έτσι ὥστε αυτή, στον μέγιστο βαθμὸ ενεργητική, εισχωρεῖ στα φυτά που βλαστάνουν και τα κάνει να αυξάνονται γρήγορα."*

Ο μεταλλουργὸς Ἡφαιστος, υἱὸς του Ζηνός και της Ἥρας, είναι ο κατεξοχὴν θεὸς της φωτιάς και εκφραστής των τεχνολογικῶν επιτευγμάτων, δηλαδή του υλικού πυρός. Στον ορφικό ύμνο *Εἰς Ἡφαιστον* θα χαρακτηριστεί ως το άσβεστο και αμόλυντο Πυρ, μέλη του οποίου είναι ο αιθέρ, ο ήλιος, τα άστρα και η σελήνη, τα οποία και φωτίζουν τους ανθρώπους.

Άλλη σημαντική θεότητα που σχετίζεται με το Πυρ είναι και η Εστία, κόρη του Κρόνου και της Ρέας. Συμβολίζει το στοιχειακό Πυρ, το οποίο διατηρεῖ την θερμότητα, τη ζωή και την κίνηση ὄλων των σωμάτων. Στον ορφικό ύμνο *Εἰς Εστίαν* φέρεται, μεταξύ άλλων, ως το ισχυρὸ στήριγμα των ανθρώπων, αλλά και ως κάτοχος του μέσου της κατοικίας του αιωνίου Πυρός. Θα τιμηθεῖ ιδιαίτερα από τους Έλληνες, οι οποίοι συντηροῦν την μνήμη της μέσω της αναμμένης φωτιάς, του άσβεστου, δηλαδή, Πυρός. Πράξη η οποία διαιωνίστηκε και έφτασε μέχρι των ημερῶν μας μέσω του Πυρός το οποίο λαμβάνουμε κατά την Ανάσταση και το οποίο μεταφέρουμε ως τις οικίες μας, όπου και το συντηρούμε.

Σημαντικὸ ρόλο θα παίξει το Πυρ και στα μυστήρια. Ο ομηρικὸς ὕμνος *Εἰς Δήμητραν*, όπου θα συναντήσουμε και ὄλο το μυθολογικὸ υπόβαθρο σχετικά με τα Ελευσίνια, μας αναφέρει πως η θεά Δήμητρα, θλιμμένη από την αρπαγή της κόρης της Περσεφόνης, εγκαταλείπει τα δώματα του Ολύμπου και περιπλανιέται στη Γη μεταμφιεσμένη σε γριά. Κάποια στιγμή θα φτάσει στο παλάτι του Κελεού, όπου και θα παραμείνει ως τροφὸς του υιού του Κελεού Δημοφόντα. Η θεά όμως δεν θα αναθρέψει το παιδί με γάλα, αλλά με αμβροσία, ενώ κάθε βράδυ τον τοποθετεῖ κρυφά σε φωτιά για να τον καταστήσει αθάνατο. Η αθανатоποίηση, δηλαδή, προϋποθέτει την καύση της υλικής σάρκας.

Μια σχετική αναφορά θα συναντήσουμε και στο *Περί Φύσεως* του Ηρακλείτου, όπου και θα μας πει πως (απόσπασμα 118):

"Αὐή ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη." Δηλαδή: "Ἡ ξερὴ ψυχὴ εἶναι σοφωτάτη καὶ ἀρίστη."

Τέλος στον ορφικό ύμνο Δήμητρος Ελευσινίας χαρακτηρίζεται και ως φέρουσα λαμπάδα.

Ας εξετάσουμε εν συντομία και τον μύθο του αγκυλομήτη τιτάνα Προμηθέα. Και κατά τον θεολόγο ποιητή Ησίοδο κάτοχος του Πυρός ήταν ο πατέρας θεών και ανθρώπων Ζευς. Ο Προμηθεύς όμως θα κλέψει το Πυρ από τον τελευταίο και θα το μεταφέρει στους ανθρώπους, αφού το τοποθετήσει στο κοίλωμα ενός νάρθηκα.

Η τιμωρητέα αυτή πράξη του αγκυλομήτη Προμηθέα συμβολίζει την μεταβίβαση του Πυρός, ως κοσμολογικό στοιχείο, στο πεδίο του ανθρώπου. Η φωτιά αποτελεί πλέον για τον τελευταίο βασικό στοιχείο της εξελικτικής και πολιτισμικής του πορείας στο πέρασμα του χρόνου. Μέσα από το πυρ θα εκφράσει νέες, καινοτόμες ποιότητες, οι οποίες, όμως, θα έχουν και καταστροφικές συνέπειες για την ζωή του, μέσω της κακής ή υπερβολικής του χρήσης. Την αρνητική αυτή χρήση του Πυρός συμβολίζει και το χωλό πόδι του Ηφαίστου!

Αφού ανατρέξαμε στις σχετικές βασικές μυθολογικές αναφορές ας περάσουμε στην εξέταση του Πυρός ως κοσμολογικού Στοιχείου, μέσω των τεσσάρων εκπροσώπων της Προσωκρατικής, Πλατωνικής, Αριστοτελικής και Μέσης Πλατωνικής φιλοσοφίας.

Το Πυρ ως Κοσμολογικό στοιχείο

Ένα από τα βασικά στοιχεία, το οποίο απετέλεσε κυρίαρχο φιλοσοφικό ζήτημα σε σχέση με την δημιουργία του σύμπαντος κόσμου, είναι το Πυρ. Οι δυνάμεις του τόσο δημιουργικές, όσο και καταστροφικές!

Ας δούμε, όμως, μερικές θέσεις του "σκοτεινού" φιλοσόφου Ηράκλειτου από το έργο του *Περί Φύσεως*, Απόσπασμα 30: "κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ ἀεὶζῶον, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα." Απόδοση: "τον κόσμο αυτό, που είναι ο ίδιος για όλα τα όντα, δεν το έπλασε κανένας θεός και κανένας άνθρωπος, αλλά ήταν πάντα είναι και θα είναι αείζωο πυρ, που ανάβει σύμφωνα με ορισμένο μέτρο και όμοια σβήνει."

Η παραπάνω θέση του Ηρακλείτου περιγράφει ένα κόσμο, ο οποίος δεν διοικείται από κάποιο θεό - δημιουργό. Ο κόσμος αυτός κινείται στο ρυθμό του πυρός. Αναλόγως με την κίνηση του τελευταίου όλα δημιουργούνται και καταστρέφονται, σε ένα αέναο κύκλο φθοράς και γέννησης.

Απόσπασμα 31: "...δυνάμει γὰρ λέγει ὅτι τὸ πῦρ ὑπὸ τοῦ διοικοῦντος λόγου καὶ θεοῦ τὰ σύμπαντα δι' ἀέρος τρέπεται εἰς ὑγρὸν τὸ ὡς σπέρμα τῆς διακοσμῆσεως, ὃ καλεῖ θάλασσαν, ἐκ δὲ τούτου αὔθις γίνεται γῆ καὶ οὐρανὸς καὶ τὰ ἐμπεριεχόμενα. ὅπως δὲ πάλιν ἀναλαμβάνεται καὶ ἐκπυροῦται, σαφῶς διὰ τούτων δηλοῖ: <γῆ> θάλασσα διαχέεται, καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆ." Απόδοση: "Λέει δηλαδή ότι ο λόγος και θεός που διοικεί τα πάντα μετατρέπει το πυρ διά μέσου του αέρα σε υγρό, που το θεωρεί ως σπέρμα της δημιουργίας. Το υγρό αυτό το ονομάζει 'θάλασσα'. Από αυτό δημιουργείται η γη και ο ουρανός και όσα περιέχονται σ' αυτά. Το πως τα πάντα επανέρχονται στην προηγούμενη κατάσταση και εκπυρώνονται, το δηλώνει σαφώς με τα παρακάτω: Η γη διαλύεται σε θάλασσα, και μετριέται

με την ίδια αναλογία, που ίσχυε πριν να γίνει γη." Το απόσπασμα αυτό θα έρθει σε αντίθεση με το παραπάνω, αφού θα μιλήσει για λόγο και θεό. Αυτή τη φορά ο σπερματικός λόγος είναι εκείνος που θα μεταλλάξει το πυρ μέσω του αέρα σε υγρό στοιχείο, το οποίο και είναι το σπέρμα της δημιουργίας.

Αποσπάσματα 63 - 66: "λέγει δὲ καὶ σαρκὸς ἀνάστασιν ταύτης <τῆς> φανεράς, ἐν ἧι γεγενήμεθα, καὶ τὸν θεὸν οἶδε ταύτης τῆς ἀναστάσεως αἴτιον οὕτως λέγων· ἔνθα δ' ἐόντι ἐπανίστασθαι καὶ φύλακας γίνεσθαι ἐγερτὶ ζώντων καὶ νεκρῶν. λέγει δὲ καὶ τοῦ κόσμου κρίσιν καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτῷ διὰ πυρὸς γίνεσθαι λέγων οὕτως· τὰ δὲ πάντα οἰακίζει Κεραυνός, τουτέστι κατευθύνει, κεραυνὸν τὸ πῦρ λέγων τὸ αἰώνιον. λέγει δὲ καὶ φρόνιμον τοῦτο εἶναι τὸ πῦρ καὶ τῆς διοικήσεως τῶν ὄλων αἴτιον· καλεῖ δὲ αὐτὸ χρημοσύνην καὶ κόρον· χρημοσύνη δὲ ἐστὶν ἢ διακόσμησις κατ' αὐτὸν, ἢ δὲ ἐκπύρωσις κόρος. πάντα γάρ, φησί, τὸ πῦρ ἐπελθὼν κρινεῖ καὶ καταλήψεται." Απόδοση: "υποστηρίζει ότι υπάρχει ἀνάσταση αὐτῆς τῆς φανερῆς σάρκας με τὴν ὁποία γεννηθήκαμε, καὶ ὅτι ὁ θεός εἶναι αἴτιος τῆς ἀνάστασης αὐτῆς, λέγοντας τα εξής: Μπροστά σ' ἐκεῖνον που βρίσκεται ἐκεῖ ἐγείρονται καὶ γίνονται ἀγρυπνοὶ φύλακες τῶν ζωντανῶν καὶ τῶν νεκρῶν. Υποστηρίζει ἐπίσης ὅτι ἡ κρίση τοῦ κόσμου καὶ ὄλων ὅσων ὑπάρχουν σ' αὐτὸν γίνεται με τὸ πυρ, λέγοντας τα εξής:

Τὰ πάντα κατευθύνει ὁ Κεραυνός, ἀποκαλώντας 'κεραυνό' τὸ πυρ τὸ αἰώνιο. Υποστηρίζει ὅτι τὸ πυρ αὐτὸ διαθέτει φρόνηση καὶ εἶναι αἰτία τῆς διοικήσεως τοῦ σύμπαντος. Ονομάζει τὸ πυρ 'ἐνδεια καὶ κορεσμό'. Ἐνδεια εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου, ἐνῶ ἡ ἐκπύρωση εἶναι κορεσμός. Γιατί ἡ φωτιά, ὅταν ἐπέλθει, θα κρίνει τὰ πάντα καὶ θα τα κυριέψει."

Ενδιαφέρον ἔχει πῶς ὁ κεραυνός εἶναι σύμβολο τοῦ πατέρα θεῶν καὶ ἀνθρώπων Ζηνός. Ἀν τῶρα συνδυάσουμε τὴν ἀναφορά τοῦ Ηρακλείτου με τὸν μῦθο τῆς κλοπῆς τοῦ Πυρός ἀπὸ τὸν Προμηθέα, θα δούμε μια πιθανή σύνδεση μεταξύ τῶν δύο ἀναφορῶν. Θα γράψει σχετικά ὁ Νίκος Νικολαΐδης (Θεοφαγία - Πρωτογενής καὶ Μεταφορική Στοματικότητα, σελ. 15-6):

"Ὁ Ζεὺς, λοιπόν, κάνει τὸ ἐξῆς καταπληκτικὸ ἐγχείρημα. Ἀφήνει τὸν Προμηθέα νὰ του κλέψει τὴ φωτιά τοῦ κεραυνοῦ. Συμβολικὴ χειρονομία ἐν πρώτοις: συμμετοχὴ στὴν ἐξουσία, που ἐκφράζεται δια τοῦ κεραυνοῦ, καὶ μετατροπὴ τῆς χρήσης του, ὡς τότε τιμωρητικῆς, σὲ παραγωγικὴ φωτιά.

Απόσπασμα 67: "ὁ θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός (τάναντία ἅπαντα· οὗτος ὁ νοῦς), ἀλλοιοῦται δὲ ὅκωσπερ <πῦρ>, ὅπότεν συμμιγῆι θυώμασιν, ὀνομάζεται κατ' ἠδονὴν ἐκάστου." Απόδοση: "Ὁ θεός εἶναι μέρα νύχτα, χειμῶνας καλοκαίρι, πόλεμος εἰρήνη, χορτασμός πείνα... καὶ ἀλλάζει ἀκριβῶς ὅπως τὸ πυρ, που ὅταν ἀνακατευτεῖ με μυρωδικὰ ὀνομάζεται ἀνάλογα με τὴν ευχάριστη ὁσμὴ τοῦ καθενός ἀπ' αὐτά."

Στὸ τελευταῖο αὐτὸ ἀπόσπασμα θα μιλήσει καὶ πάλι γιὰ τὸν ρυθμὸ τοῦ Πυρός (βλ. ἀπόσπασμα 30) καὶ τὶς συνεχόμενες μεταβολές του, οἱ ὁποῖες προκαλοῦν με τὴν σειρά τους τὶς συνεχεῖς μεταβολές τῆς ὕλης. Οἱ ἀρχικὲς ἀντιθέσεις που ἀναφέρει γιὰ νὰ περιγράψει τὸν θεό (μέρα - νύχτα, χειμῶνας - καλοκαίρι) δὲν εἶναι παρά ἐναλλαγές τοῦ Πυρός, κατὰ τὴν ἐννοία ὅτι προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν κίνηση τοῦ πλανήτη μας γύρω ἀπὸ τὸν Ἥλιο, ὁ ὁποῖος προσφέρει, μεταξύ ἄλλων, τὴν ἀναγκαῖα γιὰ τὴν διαβίωσή μας θερμότητα. Καὶ ἡ θερμότητα δὲν εἶναι παρά μία ἀπὸ τὶς ποιότητες που ἐκφράζει τὸ Πυρ.

Ας συνεχίσουμε την αναζήτηση της σημασίας του Πυρός στην Κοσμογονία, αυτή την φορά στον διάλογο του Πλάτωνος Τίμαιος (31 B-C). Εκεί θα διαβάσουμε: "χωρισθὲν δὲ πυρὸς οὐδὲν ἂν ποτε ὀρατὸν γένοιτο, οὐδὲ ἀπτὸν ἄνευ τινὸς στερεοῦ, στερεὸν δὲ οὐκ ἄνευ γῆς· ὅθεν ἐκ πυρὸς καὶ γῆς τὸ τοῦ παντὸς ἀρχόμενος ζυγιστάναι σῶμα ὁ θεὸς ἐποίησε." Απόδοση: "κανένα όμως πράγμα δεν μπορεί να φαίνεται, άμα χωρισθὴ από το πυρ, ούτε να πιάνεται χωρίς να έχει κάτι το στερεόν, αλλά πάλιν στερεόν δεν υπάρχει χωρίς να ἔχη γην· επομένως ο θεός, όταν ἀρχιζε να δημιουργή το σῶμα του σύμπαντος, το ἔκαμε από πυρ και γην."

Στο σημείο αυτό ο Πλάτων αναφέρεται στην ιδιότητα εκείνη του Πυρός να καθιστά ορατή την ύλη. Η όραση, όμως, κατά τον Πλάτωνα είναι μεγίστης αξίας για τον άνθρωπο, διότι μέσω αυτής δύναται να δει τα άστρα, τον ήλιο, τον ουρανό. Παρατηρώντας τις κινήσεις των άστρων και του ήλιου αντιλήφθηκε την έννοια του χρόνου, τις εναλλαγές του κλίματος, τις συνεχόμενες εναλλαγές μέρας και νύχτας. Στη συνέχεια, μέσω όλων αυτών, κατάφερε να φιλοσοφήσει, να κατανοήσει την περιφορά του νου στον ουρανό και στην συνέχεια να χρησιμοποιήσει την περιφορά αυτή ως υπόδειγμα των περιφορών της δικής του διανοίας.

Στη συνέχεια του κειμένου θα μας πει πώς προσέθεσε ο θεός - δημιουργός και τα υπόλοιπα δύο στοιχεία (ύδωρ - αήρ) για να ολοκληρώσει την σύνθεση του συμπαντικού σώματος, το οποίο τελικά περιλαμβάνει το καθένα από τα τέσσερα στοιχεία.

Στο Πυρ, το οποίο θεωρεί ως το πλέον ευκίνητο και μικρότερο σε μέγεθος, απέδωσε και το κατάλληλο σώμα: "τὸ μὲν τῆς πυραμίδος στερεὸν γεγὸνός εἶδος πυρὸς στοιχεῖον καὶ σπέρμα." Δηλαδή: "το στερεόν πυραμίδος είναι το στοιχείον και το σπέρμα του πυρός."

Ερχόμαστε τώρα στον Αριστοτέλη, ο οποίος θα μας πει πως από τις πρώτες αρχές και στοιχεία και από τις αλλαγές, μέσω σύνθεσης ή διαχωρισμού, που συμβαίνουν σε αυτά, συμβαίνει η γένεση και η φθορά.

Στο γεωκεντρικό σύστημα που προτείνει στο *Περί Κόσμου* αναφέρει πως μετά την αιθέρια και Θεϊκή φύση, η οποία είναι αμετάβλητη, αναλλοίωτη και απαθής, ακολουθεί η παθητική και μεταβλητή φύση, η οποία είναι φθαρτή και αλλοιώσιμη. Όπως αναφέρει σχετικά (392b): "Ταύτης δὲ αὐτῆς πρώτη μὲν ἔστιν ἡ λεπτομερῆς καὶ φλογώδης οὐσία, ὑπὸ τῆς αἰθερίου πυρουμένη διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν ὀξύτητα τῆς κινήσεως· ἐν δὲ τῇ πυρώδει καὶ ἀτάκτῳ λεγόμενη τά τε σέλα διάττει καὶ φλόγες ἀκοντίζονται καὶ δοκίδες τε καὶ βόθυνοι καὶ κομῆται λεγόμενοι στηρίζονται καὶ σβέννυνται πολλάκις." Απόδοση: "Το πρώτο τμήμα της είναι η λεπτή και φλογώδης ουσία, η οποία πυρακτώνεται από την αιθέρια φύση, λόγω του μεγάλου μεγέθους και της ταχείας κίνησης της τελευταίας. Σ' αυτή τη λεγόμενη διάπυρη και άτακτη φύση πέφτουν μετεωρίτες κι εξακοντίζονται φλόγες, ενώ συχνά δοκίδες, βόθυνοι και κομήτες, όπως λέγονται, μένουν ακίνητοι και σβήνουν."

Συνεχίζοντας την πορεία μας θα επισκεφτούμε τον Πλούταρχο, ο οποίος μας αναφέρει: *Πότερον Ὑδωρ ἢ Πῦρ Χρησιμότερον* 955 E-F: "ἐπεὶ καὶ τὸ πῦρ εἰσὶν οἱ τοῦ παντὸς ἀρχὴν ἀποφαινόμενοι καὶ οἶον σπέρμα τοῦτ' ἐξ ἑαυτοῦ τε πάντα ποιεῖν καὶ εἰς ἑαυτὸ ἐκλαμβάνειν κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν." Απόδοση: "διότι και για τη φωτιά υπάρχουν ορισμένοι που αποφαίνονται ότι αποτελεί αρχή του παντός και, σαν να ήταν σπόρος, δημιουργεί από τον εαυτό της τα πάντα και τα δέχεται πάλι μέσα της κατά την εκπύρωση." Ακόμη και σήμερα μάλιστα υπάρχουν

κοσμολογικά μοντέλα που κάνουν λόγο για έναν «θερμικό θάνατο» του Σύμπαντος, λόγω της διαδικασίας της Μεγάλης Σύνθλιψης (Kalachanis et al. 2017).

Η θέση αυτή του Πλουτάρχου είναι φανερώς επηρεασμένη από την επόπτευση του Ηρακλείτου επί του Πυρός, την οποία και εξετάσαμε ανωτέρω. Πιο κάτω αναφέρει (957 C): "τῶν δὲ δυεῖν τούτων αὐθις τὸ πῦρ ἄρχει καὶ ἡγεμονεύει. δῆλον δ' ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς· γῆ τε γὰρ ἄνευ θερμῆς οὐσίας ἄγονος καὶ ἄκαρπος· τὸ δὲ πῦρ ἐγκραθὲν καὶ διαχέαν παρίστησιν εἰς τὴν γένεσιν ὀργῶντα..." Απόδοση: "από τα δυο τούτα πάλι η φωτιά είναι εκείνη που ἄρχει και κυβερνά, πράγμα φανερό από την επαγωγή, διότι ακόμη και η γη είναι ἄγονη και ἄκαρπη χωρίς θερμότητα, ενώ η φωτιά, όταν ανακατευτεί και διαχυθεί, κάνει τα πράγματα να προχωρούν με ορμή προς τη γένεση..."

Και πιο κάτω μας λέει πως (957 E): "θάνατος δ' οὐκ ἄλλο τι πλὴν ἔκλειψις θερμοῦ παντελῆς." Απόδοση: "Ο θάνατος δεν είναι ἄλλο από πλήρη εξαφάνιση θερμότητας." Την θέση αυτή του Πλουτάρχου την συναντήσαμε, υπό διαφορετικό πρίσμα, και στο σχετικό απόσπασμα του Αριστοτέλη, όπου αναφέρει πως "συχνὰ δοκίδες, βόθυνοι και κομήτες, ὅπως λέγονται, μένουν ακίνητοι και σβήνουν." Η κίνηση, λοιπόν, συντηρεῖ την θερμότητα και την ζωή, ενώ η ακινησία οδηγεί στη φθορά και το θάνατο.

Το ὕδωρ στην μυθολογία

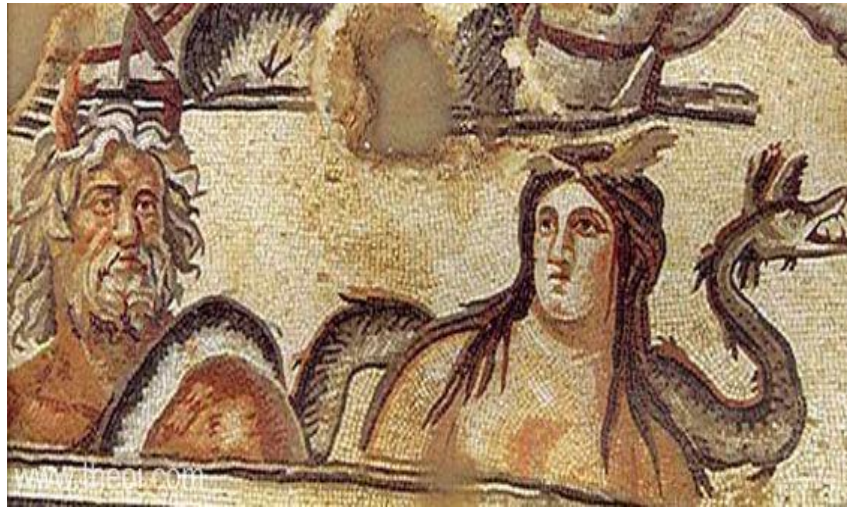
Στον αντίποδα της ύπαρξης του πυρός υπάρχει αυτή του ύδατος, το οποίο σύμφωνα με την θεωρία των μεταβολών της ύλης του Ηρακλείτου, προκύπτει από την μεταβολή του πυρός (B31[a]). Οι ζωτικές λειτουργίες που επιτελεί το ὕδωρ ήταν γνωστές από τα πρώιμα στάδια του ελληνικού πολιτισμού και ήταν φυσικό να απεικονισθούν στην λαϊκή παράδοση και ιδιαίτερα στην πλούσια ελληνική μυθολογία.

Επιφανές μέλος του ελληνικού πανθέου ήταν ο θεός Ποσειδώνας, Γιος του Κρόνου και της Ρέας, βασιλιάς του Κάτω Κόσμου, Θεός των σεισμών, του νερού και των φαινομένων που προέρχονται εξ' αυτών. Ὑστερα μάλιστα από την Τιτανομαχία και την νίκη των Ολυμπίων Θεών, ο κόσμος χωρίστηκε στα τρία βασίλεια του Διός, του Πλούτωνος και του Ποσειδώνας. Είναι γνωστή η διαμάχη του Ποσειδώνα με την Αθηνά ὕστερα από την πρόσκληση του βασιλέα Κέκροπα για την ανάληψη της προστασίας της πόλης των Αθηνών. Οι δύο θεοί Ποσειδώνας και Αθηνά θα έκαναν από ένα δῶρο στον Κέκροπα και ὁποῖος έκανε το καλύτερο, αυτός θα γινόταν προστάτης. Ενώπιον του Κέκροπα ο Ποσειδώνας χτύπησε την τρίαινα στο έδαφος και εμφανίστηκε νερό. Ἐπειτα η Αθηνά χτύπησε το δόρυ της στο έδαφος και εμφανίστηκε μια μικρή ελιά. Ο Κέκροπας εντυπωσιάστηκε από το δῶρο της Αθηνάς και την ονόμασε προστάτιδα της πόλης, από την οποία πήρε η Αθήνα το ὄνομά της. Οργισμένος ὁμως ο Ποσειδώνας (εικόνα 1) με τον Κέκροπα, καταράστηκε την Αθήνα να υποφέρουν οι κάτοικοί της από λειψυδρία (Ψευδο-Απολλόδωρος, Βιβλιοθήκη, III, 178 κ.ε.).

Εικόνα 1: ο Ποσειδώνας του Αρτεμισίου, από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών (5^{ος}
αι. π.Χ.)

Εκτός όμως του Ποσειδώνα, σχέση με το υδάτινο στοιχείο είχε και ο Ωκεανός, του οποίου το όνομα ετυμολογείται από τις λέξεις *ώκυς νούς*, που σημαίνει «γρήγορος νούς» (Πολίτης, 2004, σ.24). Ο Ωκεανός υπήρξε γιός του Ουρανού και της Γαίας αλλά και ο δυνατότερος εκ των Τιτάνων. Σύμφωνα μάλιστα με την ορφική εκδοχή της μυθολογίας ο Ωκεανός μαζί με την Τηθύν προέκυψαν από το σμίξιμο του Χάους και της Γαίας. Ο Ωκεανός και η Τηθύς με την σειρά τους σμίγουν ερωτικά και γεννούν τις Ωκεανίδες νύμφες που κατέχουν ολόκληρη την Γη και τα βάθη του Ωκεανού. Ο Ησίοδος μάλιστα (*Θεογονία*, 349-370), παραθέτει και τα ονόματά τους (*Καλιρρόη, Πειθώ, Ρόδια, Ηλέκτρα, Γαλαζαύρη, Πληξαύρη, Τύχη, Ασία, Πλουτώ, Ωκυρρόη, Κερκηίς, Τελεστώ, Ουρανία, Ιππό, Πολυδώρα*). Η ένωση αυτή όπως φαίνεται, χαρακτηρίζεται από την ταχεία κίνηση που εκπροσωπεί ο Ωκεανός, με την όμορφη και αρμονική ροή που συμβολίζει η Τηθύς (εικόνα 1). Επομένως, το υγρό στοιχείο δεν είναι μόνο η αρχή της ζωής, αλλά χαρακτηρίζεται και από κάλλος.

Εικόνα 2: Ωκεανός και Τηθύς, Μουσείο Gaziantep, Τουρκία

Ο Όμηρος (*Ιλιάδα*, Ξ, 245-246) γράφει χαρακτηριστικά, ότι "κι' ας ήταν του Ωκεανού του ποταμού το ρέμα, που έδωσε στα πάντα την αρχή τους", που μπορεί να ερμηνευθεί με την υπόθεση ότι η δημιουργία των πάντων βασίζεται στην κίνηση, η οποία συμβολίζεται με την κίνηση του υγρού στοιχείου και του ποταμού.

Υπήρχαν όμως στην ελληνική αρχαιότητα αναφορές και για άλλες νύμφες όπως οι κόρες του Νηρέα και της Ωκεανίδας Δωρίδος και εγγονές του Ωκεανού, οι Νηρηίδες. Οι Νηρηίδες σύμφωνα με τη μεταφορά της μυθολογίας ήταν πενήντα, μολονότι κάποιες απόψεις τις θέλουν να φτάνουν τις εκατό. Τα 50 ονόματα που αναφέρει ο Ησίοδος (*Θεογονία*) είναι τα εξής: Αγαθή, Ακταία, Αλία, Αλιμήδη, Αμφιτρίτη, Αυτονόη, Γαλάτεια, Γαλήνη, Γλαύκη, Γλαυκονόμη, Δυναμήνη, Δωτώ, Ερατώ, Ευαγόρη, Ευάρνη, Ευδώρη, Ευκράτη, Ευλιμένη, Ευνίκη, Ευπόμπη, Ηιόνη, Θόη, Ιπποθόη, Ιππονόη, Κλυμένη, Κυματολήγη, Κυμοδόκη, Κυμοθόη, Κυμώ, Λαομέδεια, Λειαγόρη, Λυσιάνασσα, Μελίτη, Μενίππη, Νημερτής, Νησαία, Νησώ, Πανόπη, Πασιθέα, Πολυνόη, Ποντοπόρεια, Προνόη, Πρωτομέδεια, Πρωτώ, Σαώ, Σπειώ, Φέρουσα, Ψαμάθη (Τσιάρα, 2015).

Οι Νηρηίδες προσωποποιούσαν χαρακτηριστικά της θάλασσας, ενώ ζούσαν στο παλάτι του πατέρα τους στον θαλάσσιο βυθό. Είχαν απόλυτη εξουσία στη θάλασσα, την οποία αγρίευαν και ημέρευαν όποτε ήθελαν, ενώ διέθεταν και το προνόμιο της αθανασίας, κάτι το οποίο τις καθιστούσε υπέρτερες από τις θνητές στην ομορφιά. Σύμφωνα με την λαϊκή παράδοση οι Νηρηίδες να χορεύουν σε λίμνες και ποτάμια και περιποιούνται τα όμορφα μαλλιά τους, μία αρχαιολογική εικόνα προερχόμενη από την αρχαιότητα. Ακόμη και σήμερα μάλιστα, υπάρχουν πολλοί λαϊκοί μύθοι που αναφέρονται σε νεράιδες ζουν στις λίμνες και στα ποτάμια και εμφανίζονται στους περαστικούς, άλλοτε με φιλική και άλλοτε με εχθρική διάθεση. Επιπλέον είναι γνωστές και με άλλα ονόματα, όπως Ανεράιδες, Γιαλούδες, Καλομοίρες και Αλουστίνες.

Το Ύδωρ στην Κοσμολογία του Θαλή

Το υδάτινο στοιχείο έχει χρησιμοποιηθεί από τον Θαλή τον Μιλήσιο για να συμβολίσει τη αρχή του κόσμου. Ο Θαλής, ο οποίος κατά τον Αριστοτέλη ήταν ο πρώτος που έθεσε το ερώτημα περί της αρχής των όντων, αναζητώντας ένα αρχικό στοιχείο που λειτουργεί ως υπόστρωμα των φυσικών μεταβολών (Αριστοτέλης, *Μετά τα φυσικά*, 983b, 6-13). Η αντίληψη μάλιστα περί της ενότητας του φυσικού κόσμου είναι διάχυτη στην προσωκρατική φιλοσοφία (Panou et. al. 2015). Επιπλέον κατά τον Αριστοτέλη "οι πιο έμπειροι ως προς την ανθρώπινη σοφία εξηγούν την γέννηση αυτής (θάλασσας). Το πρώτο υγρό βρίσκεται σε όλον τον χώρο γύρω από τη γη και ξηραίνεται από τον ήλιο, όσο εξατμίζεται λένε ότι δημιουργεί τους ανέμους, τις τροπές του ηλίου και της σελήνης, το υπόλοιπο δε μετασχηματίζει την θάλασσα" (Αριστοτέλης, *Μετεωρολογικά*, 353 b, 7-10 B1).

Ο Θαλής είναι προφανές πως αν και χρησιμοποιεί ένα στοιχείο του φυσικού κόσμου όπως το νερό ως πρωταρχικό, στην πραγματικότητα μιλά για ένα στοιχείο από το οποίο διέρχεται η θεϊκή ενέργεια. Εκτός λοιπόν από το υπόστρωμα των μεταβολών, γίνεται λόγος και περί της ύπαρξης μίας θεϊκής δύναμης που διέπει τον κόσμο (Λάζου & Καλαχάνης, 2015). Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη και η τοποθέτηση του Ιππολύτου, συμφώνως προς τον οποίο ο Θαλής "είπε πως αρχή και τέλος των πάντων είναι το ύδωρ... Και τα πάντα φέρονται και ρέουν παρασυρόμενα από τον πρώτο αρχηγό της γενέσεώς τους. Αυτός είναι ο Θεός, που δεν έχει ούτε αρχή ούτε τέλος" (Ιππόλυτος, *Έλεγχος*, 1, 1, 1, 2- 1, 1, 3, 3).

Σαφές είναι ότι με βάση την θεώρηση του ύδατος ως αρχικού υποστρώματος των πάντων, θα πρέπει να το διαχωρίσουμε από το φυσικό στοιχείο του νερού, από το οποίο πράγματι εξαρτάται η γένεση και η ύπαρξη των πάντων στην φύση,

Επίλογος

Από την παραπάνω μελέτη διαπιστώσαμε πως δυο αντίθετα στοιχεία όπως το νερό και η φωτιά έχουν βαθιές ρίζες όχι μόνο στην λαϊκή παράδοση, αλλά και στην Κοσμολογία η οποία εκφράστηκε μέσω των θεωριών των Προσωκρατικών φιλοσόφων. Αν και είναι προφανές ότι μέσω των φυσικών στοιχείων η ανθρώπινη διάνοια προσπάθησε να συμβολίσει και να κατανοήσει την αρχή των πάντων, εντούτοις σε πολλές περιπτώσεις οι θεωρήσεις αυτές έχουν και σημαντική επιστημονική αξία.

Βιβλιογραφία

Aetius, (1879). *De placitis reliquiae*, ed. H. Diels, Berlin: Reimer.

Αριστοτέλης, (1924). *Μετά τα φυσικά*, ed. W.D. Ross, Oxford: Clarendon Press.

Αριστοτέλης, (1919). *Μετεωρολογικά*, ed. F.H. Fobes Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Diels, H. and Kranz, W. (1951). *Die Fragmente der Vorsokratiker*, vol. 1, 6th edn. Berlin: Weidmann.

Einstein, A. (1915). *The Field Equations of Gravity*, *Sitzungsberichte der konglich preussischen Akademie der Wissenschaften*.

- Ιππόλυτος, (1986). *Του κατά πασών αιρέσεων έλεγχος*, Refutatio omnium haeresium [ed. M. Marcovich, Berlin, De Gruyter 11.
- Kalachanis, K. Dimitrijevic´ M. Theodossiou, E. (2017). “Heraclitus theory of “εκπυρώσεις” (ekpyroseis) and modern views about the end of the Universe”, *Electryone, a Journal of Classical Studies and the Ancient Mediterranean World*, volume 5, issue 2, pp.80-86.
- Λάζου, Α. & Καλαχάνης, Κ. (επιμ.) (2015). *Στοιχεία Φιλοσοφίας της Φύσης*, τόμος Α΄, Εκδόσεις Αρναούτη, Αθήνα.
- Όμηρος, (1931). *Ιλιάδα*, ed. T.W. Allen Oxford: Clarendon Press.
- Panou, E., Kalachanis, K., Theodossiou, E., Kostikas, I. Manimanis. V.N. and Dimitrijević, M. (2015). “On the unity of the elements of nature in Empedocles”. *Publications of the Astronomical Society of Bulgaria*, 1, 2015.
- Πλάτων, (1900). *Κρατύλος*, ed. J. Burnet, Oxford: Clarendon Press.
- Πολίτης, Ν. (2004). *Φιλοσοφήματα*, Εν Αθήναις (αυτοέκδοση) .
- Σέξτος Εμπειρικός, (1914). *Κατά μαθηματικών*, ed. H. Mutschmann and J. Mau, Leipzig: Teubner.
- Τσιάρα, Α. (2015). “Η σημασία και η επίδραση του Ύδατος στη ζωή των Ελλήνων μέσα από την παράδοση” Τόμος Πρακτικών, Ξενοδοχείο President, Αθήνα, Τόμος Πρακτικών 18ου Πανελληνίου Συνεδρίου Αισθητικής και Κοσμετολογίας, 18-19 Οκτωβρίου 2014 *Επιθεώρηση Κλινικής Φαρμακολογίας και Φαρμακοκινητικής*, Ελληνική έκδοση, σσ. 115-120.
- Χρύσιππος, (1903). *Fragmenta logica et physica*, ed. J. von Arnim, *Stoicorum veterum fragmenta, (SVF)* vol. 2. Leipzig: Teubner.
- Ψευδο-Απολλόδωρος, (1894). *Βιβλιοθήκη*, ed. R. Wagner Leipzig: Teubner.